

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2019-65-24>

УДК 331.1

Рудик О.А.

здобувач,

Хмельницький національний університет

Rudyk Oleh

Khmelnytsky National University

**СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН
ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ**

**THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF SOCIO-LABOR RELATIONS
AS AN ECONOMIC CATEGORY**

Сучасна економічна думка ще не сформувала узгодженої позиції щодо сутності соціально-трудо­вих відносин, що значно ускладнює формування механізмів їх державного регулювання. Тому ця стаття присвячена висвітленню сутнісних характеристик соціально-трудо­вих відносин як економічної категорії у зв'язку з необхідністю формування теоретичного підґрунтя їх ефективного регулювання та розвитку в Україні. У процесі дослідження охарактеризовано сутнісні аспекти соціально-трудо­вих відносин як економічної категорії. Визначено роль і значення СТВ у системі соціально-економічного розвитку держави. Встановлено складники соціально-трудо­вої сфери, які прийнято виокремлювати у сучасній науковій думці, та розширено їх перелік на основі авторського бачення та наявних об'єктивних потреб забезпечення сталого суспільного розвитку. На основі проведеного дослідження запропоновано авторське трактування соціально-трудо­вих відносин.

Ключові слова: соціально-трудо­ві відносини, сутність, характеристики, економічна категорія, особливості.

Современная экономическая мысль еще не сформировала согласованной позиции относительно сущности социально-трудовых отношений, что значительно осложняет формирование механизмов их государственного регулирования. Поэтому статья посвящена осветлению сущностных характеристик социально-трудовых отношений как экономической категории в связи с необходимостью формирования теоретического основания их эффективного регулирования и развития в Украине. В процессе исследования охарактеризованы сущностные аспекты социально-трудовых отношений как экономической категории. Определены роль и значение СТО в системе социально-экономического развития государства. Установлены составляющие социально-трудовой сферы, которые принято выделять в современной научной мысли, и расширен их перечень на основании авторского видения и существующих объективных потребностей обеспечения стойкого общественного развития. На основании проведенного исследования предложена авторская трактовка социально-трудовых отношений.

Ключевые слова: социально-трудовые отношения, сущность, характеристики, экономическая категория, особенности.

Scientific views on the nature, role and basic principles of labor relations effective formation have undergone a long evolutionary path of improvement, however the term «social-labor relations» has been used recently. Modern economic thought has not formed a consensus position on the issue of determining the social-labor relations essence, as a result occurs both in the scientific literature: the identification of labor and social-labor relations and their delineation. In this regard, there is an urgent need to clearly define the essential characteristics of social-labor relations as an economic category and to formulate a definition of this concept. The purpose of the study is to detail the essential characteristics of social-labor relations as an economic category. The theoretical and methodological basis of the research was the scientific provisions and conclusions on social-labor relations, their formation and development, presented in the works of domestic and foreign scientists. In the course of research characterized the essential aspects of social-labor relations as an economic category, determined the role and importance of social-labor relations in the system of the state socio-economic development. Established the components of the social-labor sphere, which are distinguished in modern scientific thought and expanded their list based on the author's vision and existing objective needs for sustainable social development. Social-labor relations as an economic category are characterized by a number of characteristic features, including: objective nature, subjectivity of the parties' needs and interests, the need for state regulation and particular importance for economic development, improving the quality of life and achieving socio-economic progress, both within individual territories, countries, regions, and in general for the world economic space. On the basis of the conducted research proposed the author's interpretation of social-labor relations. The proposed interpretation takes into account their specific features and determines their role and importance in the system of socio-economic development of the state, individual regions and territories.

Key words: social-labor relations, nature, characteristics, economic category, features.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток соціально-трудових відносин розпочався з виникненням найманої праці як явища і продовжує тривати в сучасних умовах, зумовлюючись розвитком виробничих систем, правових засад державного регулювання сфери праці, потреб індивідів та шляхів і способів їх задоволення. Таким чином, наукові погляди на сутність, роль і основні засади ефективного формування трудових відносин пройшли тривалий еволюційний шлях вдосконалення, хоча термін «соціально-трудові відносини» отримав практичне застосування порівняно недавно. Його включення до системи понять

і категорій економіки праці пов'язане насамперед з еволюцією наукових і прикладних уявлень про роль людей у розвитку економіки. Так, сучасна економічна думка перейшла до розгляду індивідів як повноправних суб'єктів соціально-трудових відносин (СТВ), які вимагають не лише уваги до своїх потреб, а й їх повноцінного задоволення, оскільки від цього залежить не лише якість їхнього життя, а й рівень соціального розвитку суспільства загалом. З огляду на це особливого значення набуває встановлення чітких сутнісних характеристик соціально-трудових відносин як економічної категорії з метою розроблення теоретичного базису їх формування, регулювання та вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор, в яких розглядають цю проблему і підходи до її розв'язання. Сучасна економічна думка не сформувала узгодженої позиції щодо питання визначення сутності СТВ, у результаті чого відбувається як отожднення трудових і соціально-трудових відносин у науковій літературі (Т.І. Заславська [1], А.І. Кирнос [2], В.М. Прасол [3], С.В. Прівалова [4], Д.А. Шастун [5]), так і їх розмежування (Л.В. Беззубко [6], В. Жернаков [7], Є.Д. Катильський, О.І. Меньшикова [8], Р.П. Колосова, Г.Г. Мелик'ян [9]). У зв'язку з цим є нагальна потреба у чіткому визначенні сутнісних характеристик соціально-трудових відносин як економічної категорії та формулюванні визначення цього поняття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цього дослідження є деталізація сутнісних характеристик соціально-трудових відносин як економічної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів. Найбільш поширеним у вітчизняних наукових колах є трактування сутності соціально-трудових відносин як комплексу відносин між найманими працівниками і роботодавцями (суб'єктами й органами, що їх представляють) за участі держави (органів виконавчої і законодавчої влади), які пов'язані з наймом працівників, використанням та оплатою їхньої праці, відтворенням робочої сили і спрямовані на забезпечення соціальної злагоди, високого рівня та якості життя працівників, високої ефективності роботи підприємств [10].

На нашу думку, вказане визначення містить деякі спірні положення, зокрема в тій частині, де вказано, що соціально-трудові відносини відбуваються за участі держави. Так, вони відбуваються за участі держави, якщо вона виступає роботодавцем, у інших же ситуаціях держава є не учасником соціально-трудових відносин, а їх регулятором.

Окрім того, наведене вище визначення стверджує, що СТВ спрямовуються на забезпечення соціальної злагоди, високого рівня

та якості життя працівників, забезпечення високоефективної діяльності суб'єктів господарювання, хоча було б доречніше говорити про те, що вони повинні спрямовуватися, адже на практиці, особливо у вітчизняних реаліях, таке спрямування соціально-трудових відносин є не надто поширеним.

Науковці у своїх трактуваннях найчастіше пропонують розуміти соціально-трудові відносини як взаємовідносини, взаємозалежність чи взаємодію. Наскільки доречним є застосування вказаних термінів, можна зрозуміти, провівши порівняння їх змістовного наповнення. Зокрема, академічний тлумачний словник української мови [11] наводить такі трактування:

– взаємовідносини – взаємні стосунки, зв'язки між ким-, чим-небудь;

– взаємозалежність – залежність одного від одного, взаємна залежність між явищами, людьми, предметами тощо;

– взаємодія – взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджена дія між ким-, чим-небудь; така сумісна дія кількох об'єктів чи суб'єктів, за якої результат дії одного з них впливає на інших.

На основі наведених тверджень можемо відзначити, що сутність соціально-трудових відносин як економічної категорії недоцільно трактувати як сукупність взаємозалежностей між їх суб'єктами, оскільки таке твердження є більш доречним під час визначення сутності СТВ як системи. Натомість розгляд соціально-трудових відносин як економічної категорії дає змогу застосовувати такі терміни, як взаємовідносини та взаємодія. Однак, на нашу думку, цього не досить для формулювання визначення СТВ, а тому вважаємо за необхідне дослідити сутнісні характеристики вказаної економічної категорії.

Перша й основна характеристика соціально-трудових відносин – це їх об'єктивний характер. На об'єктивності існування СТВ наголошують і дослідники вказаної тематики. Це пов'язано з тим, що окремі сторони соціально-трудових відносин не мають можливості забезпечити реалізацію своїх інтересів без взаємодії з іншими сторонами.

У результаті існування соціально-трудових відносин зумовлюється об'єктивною необхідністю, а вони самі формуються і розвиваються незалежно від бажання окремих суб'єктів, незалежно від того, здійснюється їхнє державне регулювання чи ні. Водночас розвитку соціально-трудових відносин можна задавати певного напрямку, і саме в цьому полягає головна роль держави у сфері СТВ.

Наступна сутнісна ознака соціально-трудових відносин – суб'єктивність потреб і інтересів сторін. Кожна зі сторін соціально-трудових відносин, якими в узагальненому вигляді постають наймані працівники, роботодавці та держава, має свої цілі та переслідує свої власні інтереси в процесі СТВ. При цьому такі цілі можуть бути діаметрально протилежними. Зокрема, роботодавці мають за мету досягнення високої ефективності та прибутковості діяльності, а отже, націлені на оптимізацію витрат, у тому числі і за рахунок персоналу. З іншого боку, наймані працівники серед основних власних цілей у соціально-трудових відносинах найчастіше мають достойний рівень оплати праці, гідні умови праці та її безпеку, гарантії соціального захисту. Держава як сторона у соціально-трудових відносинах також має низку цілей, таких як зростання рівня зайнятості, зростання обсягів витрат на оплату праці (передусім у недержавному секторі), оскільки це приведе до зростання обсягів податкових надходжень, соціально-економічний розвиток територій за рахунок коштів роботодавців, отриманих як податкові надходження, як благодійні внески та в межах реалізації програм корпоративної соціальної відповідальності.

Отже, сторони соціально-трудових відносин завжди тяжіють до реалізації своїх інтересів і задоволення власних потреб. Саме тому третя характерна особливість СТВ – необхідність державного регулювання для встановлення чітких норм функціонування соціально-трудової сфери і контролю за їх дотриманням з метою закріплення вектора розвитку соціально-трудових відносин.

Наступна сутнісна характеристика соціально-трудових відносин як економічної

категорії полягає у їхньому особливому значенні для економічного розвитку, підвищення якості життя населення та досягнення соціально-економічного прогресу як у межах окремих територій, країн, регіонів, так і загалом для світового економічного простору.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо говорити про те, що соціально-трудові відносини завжди об'єктивно наявні між трьома сторонами – роботодавцями, найманими працівниками та державою, які при цьому переслідують власні суб'єктивні цілі. Оптимальне балансування цих цілей є основним завданням державного регулювання СТВ для спрямування їх у напрямі підвищення якості життя населення та показників соціально-економічного розвитку. Звідси можемо сформулювати таке визначення: соціально-трудові відносини як економічна категорія – це відносини роботодавців і найманих працівників та їх об'єднань, які об'єктивно виникають, взаємно впливають та розвиваються на основі сформованих зв'язків і взаємодії та регулюються і контролюються державою (в особі відповідних органів, структур, організацій, установ) із метою узгодження інтересів сторін, забезпечення соціально-економічного розвитку територій, підвищення рівня та якості життя індивідів та досягнення соціального прогресу.

Отже, до соціально-трудових відносин належать усі ті, що зумовлюються процесами відносин роботодавців і найманих працівників. Частина науковців стверджує, що до їх числа мають належати лише відносини, пов'язані з трудовою діяльністю, зокрема:

- все соціальне життя в трудовому колективі (місце людини в трудовому середовищі, її ставлення до праці, мотиви і задоволеність працею, престиж професії, динаміка взаємовідносин між робітниками та їх групами з приводу володіння власністю, умови і засоби праці, динаміка трудової поведінки тощо) [12, с. 267];

- відносини між людьми в процесі роботи з приводу її організації, умов, оплати, соціального захисту [2, с. 7];

- взаємовідносини в процесі і з приводу праці та в сфері управління працею [4];

– відносини, що є сполучною ланкою між робітником і майстром, керівником і групою підлеглих, певними групами працівників і окремими їх членами [13, с. 55];

– економічні, психологічні та правові аспекти взаємозв'язків індивідуумів і соціальних груп у процесах, зумовлених трудовою діяльністю [10, с. 224].

Однак ми переконані в тому, що до соціально-трудова відносин варто відносити й ті, що пов'язані з:

– безпосередньою підготовкою працівників до трудової діяльності, формуванням у них належного рівня кваліфікації та практичних умінь;

– забезпеченням соціально-побутових умов життя, праці та відпочинку на рівні, достатньому для відтворення потенціалу найманих працівників та підтримання їхнього здоров'я на належному рівні;

– провадженням безпечної для довкілля, персоналу та населення господарської діяльності;

– забезпеченням зайнятості населення;

– втіленням програм корпоративної соціальної відповідальності господарюючих суб'єктів.

Висновки із цього дослідження і перспективи подальших досліджень. Наведене

вище дає змогу дійти висновку що соціально-трудова відносини виникають, існують і розвиваються в суспільстві на різних рівнях, формуючи цілісну систему СТВ, тобто сукупність взаємопов'язаних складових елементів, які створюють цілеспрямований вплив на навколишнє середовище.

Соціально-трудова відносинам як економічній категорії властива низка характерних особливостей, таких як: об'єктивний характер, суб'єктивність потреб і інтересів сторін, необхідність державного регулювання та особливе значення для економічного розвитку, підвищення якості життя населення та досягнення соціально-економічного прогресу як у межах окремих територій, країн, регіонів, так і загалом для світового економічного простору.

Запропоноване трактування сутності соціально-трудова відносин як економічної категорії враховує їхні характерні особливості та визначає їхню роль і значення в системі соціально-економічного розвитку держави, окремих регіонів і територій. Подальші дослідження означеної тематики мають відбуватися в напрямі висвітлення сутнісних особливостей і характеристик соціально-трудова відносин як системи.

Список літератури:

1. Заславская Т.И. Социальная трансформация российского общества : деятельностно-структурные концепции. 2-е изд., испр. Москва : Дело, 2013. 568 с.
2. Киринос А.И. Теоретико-методологические аспекты механизмов государственного регулирования заработной платы как одного из главных факторов социально-трудовых отношений. Донецк : ВИК, 2007. 379 с.
3. Прасол В.М. Економіка праці та соціально-трудова відносини : навчальний посібник. Харків : ХНАМГ, 2007. 264 с.
4. Привалова С.В. Методы правового регулирования отношений : автореф. дис...канд. юрид. наук. Москва, 2001. 21 с.
5. Шастун А.Д. Забезпечення розвитку трудової сфери на засадах соціальної відповідальності : дис... канд. екон. наук за спец. 08.00.07. Київ, 2016. 257 с.
6. Беззубко Л.В., Киринос А.И. Основы управления социально-трудовыми отношениями в строительстве. Макеевка : ДонГАСА, 2003. 244 с.
7. Жернаков В. Соціально-трудова відносини: поняття, суб'єкти, правове регулювання. *Право України*. 1999. № 10. С. 41-45.
8. Катульский Е.Д., Меньшикова О.И. Коллективно-договорное регулирование социально-трудовых отношений в России: эволюция, критерии, оценки. Экономика и право. 2008. № 8 : URL: www.zpu-journal.ru > Katulskiy&Menshikova
9. Колосова Р.П., Меликян Г.Г. Занятость, рынок труда и социально-трудовые отношения. Москва : ТЕИС, 2008. 458 с.

10. Колот А.М., Грішнова О.А., Герасименко О. О. Економіка праці та соціально-трудова відносина : підручник. Київ : КНЕУ, 2009. 711 с.
11. Словник української мови : в 11 т. / редкол. І.К. Білодід, А.А. Бурячок. Київ : Наук. думка, 1973–1980. Т. 7. (Р-С). 712 с.
12. Лукашевич М.П., Туленков М.В. Соціальні та галузеві соціологічні теорії. Київ : Каравела, 2004. 456 с.
13. Економіка праці і соціально-трудова відносина : навчально-наочний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. д.е.н. А. Г. Бабенка. Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2011. 268 с.

References:

1. Zaslavskaya, T.I. (2013) *Sotsialnaya transformatsiya rossiyskogo obschestva : deyatel'nosno-strukturnyye kontseptsii* [Social Transformation of Russian Society: Activity-Structural Concepts], Delo, Moscow, Russia.
2. Kirnos, A.I. (2007) *Teoretiko-metodologicheskie aspekty mehanizmov gosudarstvennogo regulirovaniya zarabotnoy platyi kak odnogo iz glavnih faktorov sotsialno-trudovih otnosheniy* [Theoretical and methodological aspects of the wages state regulation mechanisms as one of the main factors of social-labor relations], VIK, Donetsk, Ukraine.
3. Prasol, V.M. (2007) *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny : navchalnyi posibnyk* [Labor economics and social-labor relations: a textbook], KhNAMH, Kharkiv, Ukraine.
4. Privalova S.V. (2001) *Metody pravovogo regulirovaniya otnosheniy* [Methods of legal regulation of relations] : avtoref. dis...kand. yurid. nauk. Moscow. Russia.
5. Shastun, A.D. (2016) *Zabezpechennia rozvytku trudovoi sfery na zasadakh sotsialnoi vidpovidalnosti* [Providing support for the labor sphere development in ambushes of social security]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv, Ukraine.
6. Bezzubko, L.V. and Kirnos, A.I. (2003) *Osnovy upravleniya sotsialno-trudovymi otnosheniyami v stroitelstve* [Fundamentals of social-labor relations management in construction]. Extended abstract of candidate's thesis. DonGASA, Makeevka, Ukraine.
7. Zhernakov, V., (1999) *Social-labor relations: concepts, subjects, legal regulation. Pravo Ukrainy*. 10. 41-45.
8. Katul'skiy, E.D. and Menshikova, O.I. (2008) *Collectively-contractual regulation of social-labor relations in Russia: evolution, criteria, estimates. Ekonomika i pravo*. 8. URL: www.zpu-journal.ru > Katul'skiy&Menshikova
9. Kolosova, R.P. and Melikyan, G.G. (2008) *Zanyatost, ryinok truda i sotsialno-trudovyye otnosheniya* [Employment, the labor market and social and labor relations], TEIS, Moscow, Russia.
10. Kolot, A.M., Hrishnova, O.A. and Herasymenko, O.O. (2009) *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny : pidruchnyk* [Labor economics and social-labor relations: a textbook], KNEU, Kyiv, Ukraine.
11. Bilodid, I.K. and Buriachok, A.A. (Ed.) (1973–1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy* [Ukrainian language dictionary]. Vol. 7. Nauk. Dumka, Kyiv, Ukraine.
12. Lukashevych, M.P. and Tulenkov, M.V. (2004) *Sotsialni ta haluzevi sotsiolohichni teorii* [Social and industry sociological theories], Karavela, Kyiv, Ukraine.
13. Babenko, A.H. (Ed.) (2011) *Ekonomika pratsi i sotsialno-trudovi vidnosyny : navchalno-naochnyi posibnyk dlia studentiv vyshchikh navchalnykh zakladiv* [Labor economics and social-labor relations: a study guide for students of higher education]. Dnipropetrovska derzhavna finansova akademiia, Dnipropetrovsk, Ukraine.